

MIECZYŚLAW GOGACZ
JAKO HISTORYK FILOZOFII

Profesor Mieczysław Gogacz studiował na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim i tam rozpoczął swoją pracę naukową do etapu docentury, która miała miejsce w roku 1962, po uzyskaniu habilitacji dwa lata wcześniej. Po niej, w 1966 r., przeniósł się na warszawską Akademię Teologii Katolickiej, gdzie rok później otrzymał katedrę historii filozofii, wakującą od śmierci prof. Wiktora Wąsika w 1963 r. Mieczysław Gogacz wykładał na niej do przejścia na emeryturę w 1997 r.; zajęcia dydaktyczne na Wydziale prowadził jeszcze do 2005 roku.

Przez cały ten czas M.Gogacz był historykiem filozofii, którego bardziej interesowała sama filozofia, a mniej związana z nią faktografia (dzieje filozofów, tekstów, szkół, systemów filozoficznych). Takie widzenie sprawy ułatwiała mu gilsonowska formacja filozoficzna, dla której historia filozofii to dzieje problematyki filozoficznej (i tylko niej!), co stanowi według słów Gilsona *history of philosophy itself*. Z punktu widzenia tak uprawianej historii filozofii M.Gogacz zaproponował nową wersję tomizmu, w postaci tomizmu konsekwentnego. Następnie, uczyniwszy go punktem wyjścia, sformułował podstawy tomistycznej antropologii, etyki, pedagogiki, a nawet filozofii politycznej.

Interesuje nas w tym tomie tylko ten pierwszy, swoiście wstępny, etap badań filozoficznych prof. M. Gogacza. Ograniczając jednak w taki sposób zakres zainteresowań, nie możemy jednak zapominać o jego miejscu w filozofowaniu Profesora, jako właśnie swoistych prolegomenów do metafizyki tomizmu konsekwentnego.

Sylwetka naukowa Mieczysława Gogacza

Mieczysław Gogacz urodził się 17 listopada 1926r. w Nadrożu koło Rypina na Ziemi Dobrzyńskiej. Edukację szkolną przerwała mu wojna i okupacja niemiecka, szczególnie dotkliwa dla Polaków na terenach wcielonych do Rzeszy (a do nich należała Ziemia Dobrzyńska zaliczona do niemieckich West Proisen – Prus Wschodnich). Po zakończeniu wojny dokończył naukę w gimnazjum w Rypinie, następnie uczył się w Liceum Biskupim w Płocku. Studiował na KUL, początkowo literaturę i historię sztuki, później filozofię. W 1952 uzyskał magisterium na podstawie pracy *Definicja ruchu u Arystotelesa*, napisanej pod kierunkiem ks. S. Adamczyka. W 1954 uzyskał doktorat na podstawie rozprawy *Filozofia bytu w „Beniamin major” Ryszarda ze Świętego Wiktora* (promotorem był S. Swieżawski) i podjął zajęcia dydaktyczne na KUL. W 1956 wyjechał na roczne stypendium Rządu Francuskiego, umożliwiające studiowanie na Sorbonie i prowadzenie badań w Bibliothèque Nationale w Paryżu. Z Francji udał się do Pontifical Institute of Mediaeval Studies w Toronto na studia specjalistyczne do É. Gilsona. W 1960 na Wydziale Filozoficznym KUL przeprowadził kolokwium habilitacyjne na podstawie rozprawy *Problem istnienia Boga u Anzelma z Canterbury i problem prawdy u Henryka z Gandawy*. W 1966 na zaproszenie rektora J. Iwanickiego przeniósł się na Wydział Filozofii Chrześcijańskiej ATK w Warszawie i tam uzyskał tytuły naukowe: w 1973 prof. nadzwyczajnego, w 1982 prof. zwyczajnego. W latach 90. XX w. wykładał filozofię realistyczną i etykę na Uniwersytecie Warszawskim, w Akademii Medycznej w Warszawie i w Wojskowej Akademii Technicznej. Pod kierunkiem prof. Gogacza uzyskało tytuł magistra ponad 100 osób, a doktora 25 osób.

Działalność naukowo-dydaktyczną Mieczysława Gogacza postrzega się jako obronę kultury chrześcijańskiej. W 1996 Jan Paweł II przyznał Profesorowi Komandorię z Gwiazdą Orderu św. Sylwestra Papieża; na dekoratora papież wyznaczył Prymasa Polski, kard. J. Glempa. Uroczyste wręczenie odznaczeń miało miejsce w bazylice archikatedralnej w Warszawie w Wielką Niedzielę 1997 roku.

Dorobek naukowy Mieczysława Gogacza to ponad 900 publikacji, w tym 35 książek. Najważniejsze z nich to: *Filozofia bytu w „Beniamin major” Ryszarda ze św. Wiktora* (Lb 1957); *Problem istnienia Boga u Anzelma z Canterbury i problem prawdy u Henryka z Gandawy* (Lb 1961); *Istnieć i poznawać* (Wwa 1969, 1976²); *Obrona intelektu* (Wwa 1969); *Ważniejsze zagadnienia metafizyki* (Lb 1973); *Wokół problemu osoby* (Wwa 1974); *Błędy brata Ryszarda* (Wwa 1975); *Poszukiwanie Boga. Wykłady z metafizyki Absolutnego Istnienia* (Wwa 1976); *Człowiek i jego relacje*.

(*Materiały do filozofii człowieka*) (Wwa 1985); *Filozoficzne aspekty mistyki* (Wwa 1985); *Szkice o kulturze* (Kr 1985); *Elementarz metafizyki* (Wwa 1987, 2008⁴); *Mądrość buduje państwo. Człowiek i polityka. Rozważania filozoficzne i religijne* (Niepokalanów 1993); *Podstawy wychowania* (Niepokalanów 1993); *Wprowadzenie do etyki chronienia osób* (Wwa 1995, 1998²); *Platonizm i arystotelizm. (Dwie drogi do metafizyki)* (Wwa 1996); *Osoba zadaniem pedagogiki. Wykłady bydgoskie* (Wwa 1997); *Etyka i medycyna* (Wwa 1999). Przełożył: *Księga o przyczynach. Liber de causis* (z Z. Brzostowską, Wwa 1970); *Awicenna, Metafizyka ze zbioru pt. Księga wiedzy* (tłum. zbiorowe, Wwa 1973).

Mieczysława Gogacza badania z historii filozofii

Pierwszymi opublikowanymi książkami są prace dyplomowe: doktorska (1957) i habilitacyjna (1961). Obydwie dotyczą historii filozofii. Warto zwrócić uwagę na fakt, że Mieczysław Gogacz był już wtedy zdecydowanym tomistą, ale obydwie prace dotyczą raczej dziejów neoplatonizmu w filozoficznej warstwie kultury średniowiecznej. Jest to być może ślad nauczycielskiego wpływu prof. Stefana Swieżawskiego, głoszącego, iż historia filozofii jest warsztatem pracy filozofa, albo też chęć dogłębnego poznania tych kierunków myślowych, który arystotelizm i tomizm radykalnie przeciwstawiają się.

Kolejne dwie książki ukazały się w 1969 r. Były to prace należące bardziej do filozofii systematycznej, noszące tytuły: *Obrona intelektu* oraz *Istnieć i poznawać*. Są to – z kolei – publikacje niezwykle znaczące dla Mieczysława Gogacza jako historyka filozofii i filozofa. Po pierwsze bowiem nie stanowią już prac ściśle historycznych, lecz są wyraźnym opowiedzeniem się po stronie filozofii św. Tomasza z Akwinu i w świetle jego ustaleń stanowią próbę polemiki z współczesnym idealizmem. Po drugie stanowią już prace w pełni samodzielne i są pierwszym krokiem w dystansowaniu zastanych wersji tomizmu w kierunku bardziej wiernego z tekstami odczytania myśli Akwinaty. Można powiedzieć, że *Obrona intelektu* oraz *Istnieć i poznawać* stanowią pierwsze kroki w ramach tomizmu egzystencjalnego w kierunku konsekwentnej jego wersji.

Kolejne prace wiążą się z objęciem w ATK katedry historii filozofii. Są to trzy opracowania i przekłady znaczących dla kultury nie tylko średniowiecza dzieł filozoficznych: *Księgi o przyczynach* – *Liber de causis* (1970) oraz *Awicenny Metafizyka* ze zbioru pt. *Księga wiedzy* (1973). Zauważmy znów, iż prace te dotyczą klasycznego neoplatonizmu oraz filozofii arabskiej, a nie tomizmu. Jednakże

właśnie te badania zaowocowały wykryciem w obszarze tomizmu egzystencjalnego tez arabskich. Pozwoliły więc na sformułowanie tomizmu konsekwentnego.

To formułowanie konsekwentnej wersji tomizmu powoli dokonuje się w kolejnych książkach filozoficznych. W 1973 na KUL ukazują się *Ważniejsze zagadnienia metafizyki*, a rok później w Warszawie książka *Wokół problemu osoby*. W kolejnym roku wychodzi *Poszukiwanie Boga (Wykłady z metafizyki Absolutnego Istnienia)*.

Kolejne dwie książki, wydane na ATK w 1985 techniką właściwą dla skryptów, stanowią zbiory materiałów do studiowania filozofii człowieka i filozofii mistyki. W obydwu publikacjach – zbudowanych w większości z wcześniej opublikowanych rozpraw – zarysowane są już wyraźnie linie rozwiązań problemów filozoficznych właściwych dla tomizmu konsekwentnego. „Dojrzałą” formułę tego tomizmu zawarł M. Gogacz w wydanym po raz pierwszy w 1987 r. *Elementarzu metafizyki*.

Kolejne książki dotyczą podstaw różnych dyscyplin filozoficznych, formułowane z pozycji tomizmu konsekwentnego. Tematy te wykraczają już poza zakres tej prezentacji.

Katedra historii filozofii pod kierunkiem Mieczysława Gogacza

W katedrze historii filozofii, pod kierunkiem M. Gogacza, starano się badać poglądy różnych filozofów europejskich, a także indyjskich i arabskich, skupiając się głównie na dziejach filozofii bytu, antropologii filozoficznej, teorii poznania, etyki, filozofii kultury. Aspektem wyróżniającym ten okres było odnoszenie wszystkich badanych ujęć do klasycznie rozumianej prawdy. Dawało to specyficzną przewagę aspektom metafizycznym we wszystkich ujęciach. Badania te stawały się właściwie historią metafizyki, co było zgodne z przyjętą metodą badawczą Étienne Gilsona. Starano się, aby wszystkie analizy i opracowania były związane z badaniem oryginalnych tekstów. Wyniki prac katedr historii filozofii rozpoczęto ogłaszać w seriach wydawniczych *Opera Philosophorum Medii Aevi* (ukazało się 9 tomów) oraz *Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia* (ukazało się 28 tomów).

Oprócz M. Gogacza, w katedrze historii filozofii ATK filozofią średniowieczną przejściowo zajmowali się profesorowie: Juliusz Domański, Władysław Seńko, Stefan Swieżawski, Zofia Włodek.

Badania naukowe, kierowane przez prof. M. Gogacza, dotyczyły najpierw komentarzy do *Liber de causis* oraz zespołowego przekładu samej *Księgi o przyczynach*. Ten przekład został opublikowany w ATK w 1970r. Publikowano też wiele tekstów, które były pracami dyplomowymi lub ich fragmentami. Zainteresowanie tą księgą oraz jej komentarzami trwa do dziś, czego wyrazem może być przekład *Komentarza* Tomasza z Akwinu do *Księgi o przyczynach*, dokonany przez Adama Rosłana i wydany przez PWN ze *Wstępem* Artura Andrzejuka w 2010r. Należy dodać, że byli także badani inni autorzy średniowieczni (co dokumentują publikacje) np. Mariusz Wiktoryn, Pseudo-Dionizy Areopagita, Boecjusz, Proklos, Jan Szkot Eriugena, Anzelm z Canterbury, Bonawentura, Albert Wielki, Roger Bacon, Henryk z Gandawy, Duns Szkot, Marsyliusz z Padwy, Mikołaj Kopernik. Prof. Gogacz w swoich badaniach nad neoplatonizmem średniowiecznym zwracał uwagę na temat mistyki.

Następnie zaczęto opracowywać treść tekstów z zakresu filozofii arabskiej. Opublikowano przekład *Metafizyki* Awicenny ze zbioru *Danisz-name (Księga wiedzy)* oraz tom tekstów poświęcono różnym średniowiecznym filozofom arabskim. Te zainteresowania także trwają w UKSW po dzień dzisiejszy.

W tym samym czasie prof. M. Gogacz zaczął skupiać uwagę na tekstach św. Tomasza z Akwinu. Dało to w wyniku przygotowanie wielu prac magisterskich i doktorskich. Sam skupiał się raczej na problematyce *esse*, którą uważał za kluczową w filozofii Tomasza z Akwinu. Zwrócił też uwagę, na problematykę mowy serca (*sermo cordis*) i słowa serca (*verbum cordis*) jako na ważne tematy Tomaszowej koncepcji poznania. Z kolei badania nad tekstami zaczęły przybierać postać analizowania i doskonalenia dyscyplin filozoficznych, takich jak filozofia bytu, antropologia filozoficzna, etyka i pedagogika. W metafizyce przedmiotem uwagi stał się problem istnienia. W antropologii filozoficznej została rozwinięta i wykorzystana problematyka transcendentaliów. W etyce uwyrażnienie istnieniowych relacji osobowych, różnych od istotowych relacji poznania i postępowania. Tematy tej wykraczają już poza historię filozofii przenosząc się w różne dyscypliny filozofii systematycznej.

Pojęcie i metoda historii filozofii

Wobec ogromnej ilości studiów prof. M. Gogacza poświęconych różnym zagadnieniom historii filozofii oraz jej metodologii, można postawić uzasadnione pytanie, czy posiadał on spójne i własne rozumienie samej historii filozofii? Wydaje się, że na tak postawione pytanie można i ale i

trzeba odpowiedzieć twierdząco: M. Gogacz nie tylko posiadał głęboką świadomość metodologiczną historii filozofii, ale ponadto twórczo rozwijał tę metodologię, co będziemy starali się ukazać.

Historia filozofii jest nauką, którą z perspektywy filozofii jest jej subdyscypliną i nauką pomocniczą. Z perspektywy historii jest dyscypliną analizującą fragment dziejów kultury umysłowej, jednak z perspektywy metodologicznej – należy to podkreślić – posiada swój przedmiot oraz specyficzne metody. Jej przedmiotem materialnym są teksty filozoficzne, natomiast przedmiot formalny sprowadza się do identyfikowania w nich problemów filozoficznych przy uwzględnieniu metod analizy i interpretacji tekstu stosowanych zasadniczo w naukach humanistycznych.

Historia filozofii, przez M. Gogacza, będzie określona właśnie przez przedmiot formalny, jakim są problemy filozoficzne, ich zależność od siebie, źródła i konsekwencje wyrażone przez konkretnych filozofów.¹

Interesujące jest to, że M. Gogacz wśród metod charakterystycznych dla historii filozofii wymienia te, w których badacz przedstawia owoce swoich badań (streszczenie, referat bądź recenzję). Te formy redakcyjne ukazują jednocześnie cele stosowanych metod analizy. Jeżeli streszczenie jest celem, to zastosowaną metodą będzie wyróżnianie istotnych twierdzeń danego autora. Jeżeli celem jest recenzja, to zastosowana metoda będzie podobna do tej w streszczeniu, ale ze względu na specyfikę recenzji, w której przeważa własny komentarz i chęć precyzowania omawianej myśli, metoda przyjmie formę rekonstrukcji badanych i komentowanych poglądów. W referacie zastosowaną metodą będzie rekonstrukcja poglądów przez odczytywanie ekscerptów pojedynczo lub przez porównanie z innymi (*pagina fracta*). Takie porównanie powinno być uzupełnione i weryfikowane przez immanentną krytykę tekstu, a więc związaną z analizą kontekstową.²

Mimo, że historia filozofii dla samej filozofii zawsze będzie subdyscypliną, to jednak zdaniem M. Gogacza może ona zachować swoją odrębność (nie jest przecież ani teorią filozofii, ani nauką o filozofii). Opisując znaczenie historii filozofii jako „swoiście pojętego warsztatu, do którego musi przychodzić systematyk”³, nie określa jej jako narzędzia filozofii, lecz ujmuje jako „sumę

¹ Zob. M. Gogacz, *Charakterystyka polskiej historii filozofii XX wieku*, „Życie chrześcijańskie w Polsce” (1985) 6, s. 42; M. Gogacz, *W sprawie koncepcji historii filozofii*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 7 (1964) 3, s. 53; M. Gogacz, *O pojęciu i metodzie historii filozofii*, „Ruch filozoficzny”, 25 (1966) 1/2, s. 76; M. Gogacz, *Rola historii filozofii w filozofii Boga*, „Studia z filozofii Boga”, t. 3, Warszawa 1977, s. 369.

² Zob. M. Gogacz, *W sprawie koncepcji historii filozofii*, dz. cyt., s. 55.

³ M. Gogacz, *W sprawie koncepcji historii filozofii*, dz. cyt., s. 55.

doświadczenia filozoficznego, dzięki któremu można sprawdzić konsekwencje danych twierdzeń, ponieważ w dany sposób pojawiły się w historycznie danych systemach”.⁴ Zebranie wszelkich konsekwencji pojawiających się u różnych autorów podejmujących refleksję w określonym systemie, nurcie bądź szkole filozoficznej jest weryfikacją funkcjonowania przyjętego lub założonego punktu wyjścia. Relację między historią filozofii a filozofią systematyczną prof. M. Gogacz wyjaśnia następująco: „specyfiką systematyka jest wyprowadzanie twierdzeń z danych założeń (albo metafizycznych, albo teoriopoznawczych, albo etycznych), lub opisywanie rzeczywistości, czyli badanie jak się ma rzeczywistość. Specyfiką historyka filozofii jest stwierdzenie jakie tezy wygłoszono i jakie z nich wyciągnięto w historii konsekwencje. To widzenie swoistego rozwoju twierdzeń, ale dokonującego się w konkretnej refleksji ludzkiej, pociąga za sobą właśnie zrezygnowanie historyka filozofii z porównywania tych twierdzeń z rzeczywistością”.⁵

Uznanie historii filozofii wyłącznie jako dyscypliny, która odkrywa, prezentuje i wydaje teksty autorów filozoficznych bądź monograficznie opracowuje filozofię autorów lub szkół jest zbyt minimalistyczne. Takie ujęcie sprawia, że metody edycji tekstów mogą zostać utożsamione z metodami interpretacji i analizy problemów filozoficznych (metoda ekscerptystyczna).⁶ Ta metoda nawet jeśli będzie niezwykle rozbudowana nie ukaże tego, czego szuka historyk filozofii – problemów filozoficznych.

M. Gogacz za S. Swieżawskim przyjmuje, że właściwym sposobem dotarcia przez historyka filozofii do przedmiotu swoich badań, czyli problemów filozoficznych jest zastosowanie tzw. kwestionariusza filozoficznego. Stanowi on wypracowany na podstawie badanego tekstu zespół pytań, które pozwalają na wydobycie i zrekonstruowanie filozofii danego autora. M. Gogacz wskazuje na pewne ważne cechy kwestionariusza:

⁴ Tamże, s. 54.

⁵ Tamże, s. 55.

⁶ Metoda ekscerptystyczna polega na zestawianiu wypisanych najbardziej typowych sformułowań i konstruowaniu na ich podstawie obrazu poglądów danego autora, szkoły czy epoki. Tą metodą odkrywano wielkich, typowych autorów oraz ważne i charakterystyczne szkoły w historii filozofii. Metoda ta wspomaga się na dodatkowych sposobach badawczych: metodzie dodawania (addycji) danych biograficznych lub merytorycznych; metodzie eliminacji ograniczającej zebrany materiał wyłącznie do uznania tego, co ważne (stosując często nie jasne kryteria wyboru); metodzie „pagina fracta” – zestawiania charakterystycznych poglądów z poglądami innego autora, od którego był zależny lub zestawianie fragmentów występujących różnych dziełach tego samego autora. Ostatnia z metod charakteryzowała samodzielność bądź niesamodzielność twierdzeń, ukazywała zależności, powiązania między autorami, a przede wszystkim „dawała obraz przenikania się prądów i charakteryzowało epokę”. M. Gogacz, *O pojęciu i metodzie historii filozofii*, dz. cyt., s. 77.

- a) neutralność (nie powinien determinować odpowiedzi)
- b) jawność (ujawnienie pytań zapewnia obiektywność – czytelnik zna punkt widzenia badacza; w tym punkcie zawiera się również przedstawienie założeń i nastawienia badacza, który posiada rozumienie nauki, filozofii, rzeczywistości)
- c) odmienność (można ustalić kwestionariusz dla filozofii bytu, filozofii idei, filozofii materii, filozofii istnienia)

Kolejne etapy pracy historyka filozofii związane są ze stosowaniem immanentnej krytyki tekstu po to, aby dojść do odpowiedzi na pytania kwestionariusza. Tym, co stanowi o wyjątkowości ujęcia historii filozofii przez M. Gogacza jest zastosowanie w kwestionariuszu sześciostopniowego postępowania badawczego zmierzającego do ustalenia rozumienia rzeczywistości u danego autora (kwestionariusz filozoficzny jest kwestionariuszem metafizycznym).⁷ Tutaj znajduje się element kluczowy, ponieważ przez zastosowanie kwestionariusza do problemów należących do metafizyki dochodzi się do stwierdzenia, czy badany autor stosował albo nie stosował identyfikacji czynników strukturalnych bytu. Historyk filozofii dochodzi zatem do najważniejszego problemu filozoficznego w obrębie filozofii bytu – do punktu wyjścia, który w zależności od tego, czy zostanie przyjęty czy nie, będzie powodował odpowiednie konsekwencje. Uznanie w bycie, jako jego pryncypiów istnienia i istoty, jednocześnie niesie za sobą konsekwencje w uznaniu pierwszeństwa jednego z nich, zależności od innego istnienia, nieidentyczności dwu bytów posiadających odrębne istnienia.

⁷ Warto przywołać tę sześciostopniową drogę badań historyka filozofii scharakteryzowaną przez M. Gogacza w artykule *Rola historii filozofii w filozofii Boga*, dz. cyt., s. 383-384. Historyk filozofii postępuje następująco:

- 1) rozpoznaje koncepcję filozofii wyrażoną bądź założoną przez badanego autora
- 2) ustala sposoby uzyskiwania odpowiedzi (platoński – relacjonistyczny; arystotelesowski – substancjalistyczny)
- 3) wykrywa monistyczny, dualistyczny lub pluralistyczny charakter odpowiedzi filozoficznych
- 4) odczytuje metody zastosowane przez badanego autora (dialektyka, apofatyka, analogia, identyfikacja czynników strukturalnych bytu) oraz rozpoznaje, czy uzasadnienia odnoszą się do porządku pojęć (znaczenie) czy do porządku bytów (oznaczanie)
- 5) wykrywa w świetle realnego stanu nieidentyczności istnienia i nieistnienia to, czy badany autor ukazując czynniki konstytuujące byt, oznacza coś realnego, czy też ujęcia lub opinie
- 6) rozpoznaje, czy autor myśląc ujęcie bytu z samym bytem, nie przekroczył granic dyscypliny w której wypowiada swoje twierdzenia – z identyfikacji bytu przeszedł do aksjologicznego jego ujęcia (analiza dokonuje się z pozycji dwóch nauk).

Historyk filozofii jako filozof

Status historii filozofii został przez prof. M. Gogacza określony również w relacji do filologii, historii, a także samej filozofii i wyrażony w krótkim a znaczącym zdaniu: „historyk filozofii jest filozofem”.⁸

Prof. Gogacz nie godził się na tezę, że historia filozofii jest tożsama z filologią, a historyk filozofii miałby być po prostu filologiem. Choć lektura tekstów filozoficznych w językach oryginalnych jest ważna, a nawet podstawowa, to jednak nie można jej identyfikować z rozumieniem w tym tekście problemów filozoficznych. Najważniejszym zastrzeżeniem do takiego rozumienia historii filozofii jest to, że historyk filozofii jako filolog, będzie udostępniać przede wszystkim treść tekstu, wskazując na jego zgodność z językiem oryginału, a wyniki swoich badań będzie prezentował w streszczeniu treści tłumaczonych dzieł. Niebezpieczeństwo takiego utożsamienia wiąże się jednak z czymś innym, mianowicie z przyjętą przez filologa koncepcją filozofii nawiązującą tylko do jednego z nurtów filozoficznych, czyli tego właśnie, który on osobiście ceni.

W takim sposobie uprawiania historii filozofii nie będą ważne problemy i tematy filozoficzne, ale sposób ich ukazywania i wyjaśniania u referowanego autora. Celem stanie się dostarczenie wnikliwych informacji o autorze, jego dziełach i ich treści, a także informacja o jego filozoficznych poglądach. Warto zwrócić uwagę, że M. Gogacz wskazuje, że w Polsce następuje przesunięcie akcentu: „nie tyle historyk filozofii jest filologiem, ile raczej filolog jest historykiem filozofii”.⁹

Jeżeli, z kolei, historyk filozofii, miałby być przede wszystkim historykiem, to będzie akcentował wydobywanie myśli filozoficznej nie tylko z czytanego tekstu. Zrozumienie bowiem sensu tego, o czym pisze badany autor jest możliwe przez ujęcie i zaprezentowanie zespołu elementów, wydarzeń (społeczne, polityczne, okoliczności powstania dzieła, biblioteka autora, stanowiska, które na niego wpłynęły) stanowiących kontekst historyczny dzieła. Założenie, które w pewien sposób deprymuje takie rozumienie historii filozofii, a także pracę i zadania historyka filozofii, jest następujące: treść tekstu filozoficznego jest uzależniona od wszystkich wydarzeń, okoliczności i wpływów zewnętrznych wobec tekstu. M. Gogacz wskazuje, że założenie to opiera się na filozoficznej metodzie dialektycznej oraz wyraża platoński sposób opisywania rzeczy, w którym określenie czym

⁸ Zob. M. Gogacz, *Charakterystyka polskiej historii filozofii XX wieku*, dz. cyt., s. 41-42.

⁹ Tamże, s. 40.

rzecz jest, „znajduje się poza nią, w innej warunkującej i wyznaczającej ją rzeczy”.¹⁰ Historyk filozofii podejmując badania przede wszystkim jako historyk, przeciwstawia sobie dwa czynniki wskazując genetyczną zależność jednego od drugiego (tło historyczne – tekst filozoficzny). Jednocześnie wyjaśnia tekst filozoficzny odnosząc go do czegoś, co tym tekstem nie jest, ale go determinuje.

Zdaniem M. Gogacza te dwa zarysowane podejścia są nie wystarczające. Nie należy ich odrzucać, gdyż badania filologiczne i historyczne są konieczne dla pracy historyka filozofii. Są konieczne na etapie badania historii tekstów i literatury filozoficznej oraz historii autorów i szkół filozoficznych. Stanowią jednak środek prowadzący do celu, jakim jest historia samych problemów filozoficznych, a na tym etapie historyk filozofii jest właśnie filozofem.

Charakterystyka badań historyka filozofii jako filozofa jest trzyetapowa i przebiega następująco:

- a) odróżnienie pytań filozoficznych od pytań wyznaczających inne nauki
- b) rozpoznawanie odpowiedzi na dane pytania filozoficzne
- c) orientowanie się, czy dana odpowiedź jest proporcjonalna do pytania (czy została uzyskana przez metody pozwalające na sformułowanie tej odpowiedzi)

Historyk filozofii badając teksty filozoficzne i ich zawartość, jako filozof rozpoznaje problemy filozoficzne w wersjach autorów bądź szkół (a). Następnie rozpoznając pytania i odpowiedzi filozoficzne (b) bada zależności i konsekwencje zastosowanych przez autorów metod w uzyskiwaniu tych odpowiedzi (c). „Ustalenie proporcji między pytaniem i odpowiedzią, między problemem i metodą, którą go rozwiązujemy, jest z kolei możliwe wtedy, gdy historyk filozofii wydobywając z tekstu problem w jego przyjętej przez autora wersji, śledzi metodologiczne, a nie społeczne powody tej wersji, gdy więc ponadto jest znawcą faktycznie stosowanych metod badawczych”.¹¹ Śledzenie rozwiązań danego problemu filozoficznego, różnych jego wersji w tekstach poszczególnych autorów i szkół, jest poznawaniem zależności między problemem i metodą modyfikującą ten problem. Droga i doświadczenie historyka filozofii jako filozofa wiedzie zatem od problemu filozoficznego do odpowiedzi przez wykrycie metody umożliwiającej tę odpowiedź. Odpowiedzi autorów niosą za sobą konsekwencje, które nie koniecznie muszą mieć postać „wpływologii”. Konsekwencje filozoficzne są wyznaczaniem kierunku rozwiązaniom problemów filozoficznych zależnie od zastosowanych metod.

¹⁰ M. Gogacz, *Rola historii filozofii w filozofii Boga*, dz. cyt., s. 367.

¹¹ M. Gogacz, *Rola historii filozofii w filozofii Boga*, dz. cyt., s. 370.

Stosowanie rozwiązań problemów filozoficznych jest powtarzaniem metod wyznaczających daną jego wersję, co jest wyraźnie widoczne w powtarzaniu pewnych pomyłek i błędów filozoficznych.

Znaczenie historii filozofii dla filozofii

Prof. M. Gogacz nie tylko podjął się omówienia zagadnienia koncepcji historii filozofii, nie tylko ją stosował w swoich analizach¹², ale przede wszystkim wskazał miejsce jej zastosowania i znaczenie dla dyscyplin filozoficznych.

Funkcjonowanie historii filozofii widać doskonale na gruncie filozofii Boga. Filozof pracujący w obszarze tej dziedziny, podejmując problem filozoficzny istnienia i natury Boga, nie może akceptować twierdzeń, które wyjaśniają problem istnienia Boga jako wypadkową sytuacji historycznej, społecznej czy politycznej. Takie stawianie sprawy jest z pewnością wynikiem błędnej, pozytywistycznej koncepcji historii filozofii, sprowadzającej jej badania do stwierdzania faktycznego tła historycznego. Jednocześnie posługiwanie się w filozofii Boga historią filozofii polega często na kontrastowaniu twierdzeń systematycznych ze stanowiskami pojawiającymi się w historii filozofii. Takie dialektyczne zestawianie niestety nie powoduje, że do filozofii Boga wprowadzane są ujęcia precyzujące stawiane dziś pytania i problemy filozoficzne. A taka właśnie jest – zdaniem M. Gogacza – rola historii filozofii dla filozofii Boga.

Jeżeli historia filozofii jest prezentacją problemów filozoficznych w zmieniających się sformułowaniach i wersjach oraz prezentacją konsekwencji wynikających z przyjętych punktów wyjścia i stosowanych metod, to w filozofii Boga należy właśnie uwzględnić tak rozumianą historię filozofii. Wykazanie przez historyka filozofii tych punktów wyjścia, konsekwencji i stosowanych metod mających konkretną realizację u jakiegoś badanego autora, może sprawić, że filozof nie będzie powtarzał bezkrytycznie określonych konsekwencji. Co więcej, zdaniem M. Gogacza, nie można w sposób interesujący postawić i rozwiązać problemów mieszczących się w zakresie filozofii Boga bez pomocy historii filozofii.¹³ Historia filozofii stanowi wtedy warsztat badawczy pozwalający właśnie na

¹² Najlepszym jak się wydaje wyrazem zastosowania koncepcji historii filozofii jest praca M. Gogacza, *Zawartość problemowa traktatu „De ente et essentia” Tomasza z Akwinu*, „Opera Philosophorum Medii Aevi”, t. 1, Warszawa 1976, s. 9-107.

¹³ Najbardziej wymownym wyrażeniem stwierdzającym ważność historii filozofii dla filozofii jest zdanie É. Gilsona: „Historia filozofii w dużo większym stopniu stanowi część samej filozofii, aniżeli historia nauki – część

sprecyzowanie problemów filozoficznych tak, aby nie wyniknęły sformułowane konsekwencje, których nie chcielibyśmy głosić.¹⁴

Prof. M. Gogacz wprost wyraża zdanie o rolę historii filozofii w stosunku do każdej dyscypliny filozoficznej: „muszę bronić koncepcji filozofii, uwolnionej od zniekształceń kartezjańskich, kantowskich, hegeliańskich, fenomenologicznych, pozytywistycznych, gdyż historia filozofii ukazuje kwestionujące rzeczywistość konsekwencje pomieszczenia ujęć z bytami, traktowania treści ujęć jako konstytuowania się istot, utożsamiania twierdzeń teoriopoznawczych z twierdzeniami metafizyki, uznania wartości za tworzywo bytu. Muszę bronić takiej koncepcji historii filozofii, która pozwala na rozpoznawanie dyscyplin naukowych, przedmiotu poszczególnych nauk, wersji problemów filozoficznych, ich konsekwencji i metod analizy wyznaczających rozwiązanie danego problemu filozoficznego”.¹⁵

Prezentowany tom niech stanowi ilustrację tych wysiłków.

Nota redakcyjna

Przy wyborze rozpraw i studiów prof. Gogacza do niniejszego tomu kierowano się kilkoma kryteriami, które pokrywają się z czterema pierwszymi etapami pracy historyka filozofii:

- 1) rozpoznanie koncepcji filozofii wyrażonej bądź założonej przez badanego autora
- 2) ustalenie sposobów uzyskiwania odpowiedzi (platoński – relacjonistyczny; arystotelesowski – substancjalistyczny)
- 3) wykrycie monistycznego, dualistycznego lub pluralistycznego charakteru odpowiedzi filozoficznych
- 4) odczytanie metody zastosowanej przez badanego autora (dialektyka, apofatyka, analogia, identyfikacja czynników strukturalnych bytu) oraz rozpoznanie, czy uzasadnienia odnoszą się do porządku pojęć (znaczenie) czy do porządku bytów (oznaczanie).

samej nauki. Można bowiem być dobrym naukowcem nie posiadając zbyt rozległej znajomości historii nauki, nikt natomiast nie jest w stanie dojść do znaczniejszych osiągnięć w dziedzinie własnej myśli filozoficznej, o ile przedtem nie prześledzi dziejów filozofii”. E. Gilson, *Jedność doświadczenia filozoficznego*, tłum. Z. Wrzeszcz, Warszawa 1968, s. 5.

¹⁴ Por. M. Gogacz, *Rola historii filozofii w filozofii Boga*, dz. cyt., s. 403.

¹⁵ M. Gogacz, *Rola historii filozofii w filozofii Boga*, dz. cyt., s. 404-405.

Starano się ponadto wybierać te teksty, które wcześniej nie były zamieszczone w książkach.

Opracowanie redakcyjne tekstów nie przekracza ram, przyjętych dla tego rodzaju pracy; poprawiono ewidentne błędy, zweryfikowano faktografię, uaktualniono dane bibliograficzne, uzupełniając je o informację o polskich przekładach (np. książek Gilsona) lub nowych edycjach tekstów (np. *Super librum De causis expositio*); usunięto zbędne powtórzenia (zaznaczając to wszakże w przypisie).